

ПРОБУДЖЕННЯ В ДЗЕН-БУДДИЗМІ ЯК МЕТА ТРАНСФОРМАЦІЙНОГО ПРОЦЕСУ

У статті розглянуто основні ознаки дзен-буддійського пробудження, вплив практики на людську особу і саморозкриття її внутрішніх потенцій. Досліджено специфічний зв'язок між вченням дзен-буддизму та концепцією просвітленої особи, що зумовило зосередженість на проблемі індивідуального звільнення. Проаналізовано і виявлено нову форму взаємодії пробудженої свідомості із суспільством та її інтеграцію у творче співбуття із Макрокосмом.

Сучасні дослідження в галузі східних релігійно-філософських вчень відкрили для західної людини багато аспектів і специфічних рис духовного Сходу. Дзен-буддизм як одна зі шкіл Вчення претендує на роль вираження далекосхідного типу світогляду, який втілює в собі цілісний спосіб сприйняття внутрішньої та зовнішньої дійсності.

На Заході дзен-буддизм був відкритий у двадцятому столітті, коли з'явилися перші переклади основних філософсько-релігійних текстів, а також, як це не дивно, коли європейська культура виявила для себе різноманітні прояви синкретичності в галузях образотворчого мистецтва, архітектури, гравюри, театру і, звісно ж, у галузі духовної практики.

Серед дослідників дзен-буддизму і перших проповідників або «місіонерів» цієї школи на Заході слід виділити Д. Судзукі, А. Вотса, Е. Конзе тощо. Також варто згадати російських дослідників буддизму: Н. Абаєва, С. Пахомова, О. Розенберга, чії праці були присвячені різним аспектам буддизму Махаяни¹.

Із самого початку свого заснування буддизм ставить людину в центр проблематики релігійної філософії. Основними завданнями буддійські мислителі вважали пошук причин страждання особи, розвиток різноманітних концепцій та практик, які мали на меті допомогти людині реалізувати свою справжню природу і звільнитися від ілюзій повсякденного життя. Ці інтенції зумовили і специфічні способи вирішення проблем.

Дзен-буддизм постає посеред інших шкіл буддизму не стільки як квінтесенція ідеї пробудження загалом, скільки як один із найбільш ефективних практичних шляхів досягнення цілісної особи, в основі якого лежить переконання в можливості особи безпосередньо завдяки власним зусиллям досягти звільнення вже в цьому житті.

На думку буддистів і зокрема дзен-буддистів, першою фундаментальною проблемою людини є об'єктивація свого «Я», надання онтологічного статусу психологічному образу, а разом із цим – поділ світу на суб'єкт і об'єкт. Свідомість захоплюється дуалізуючою функцією, що і стає джерелом подальшого ілюзорного страждання і перебування в ілюзіях феноменального світу.

А. Вотс таким чином описує ситуацію, коли свідомість починає формувати образ Я: «...ототожнення розуму із його власними уявленнями про себе діє паралізуюче, тому що уявлення є незмінним, воно створене раз і назавжди. Адже воно є незмінним уявленням про “Я”, яке весь час міняється! Звісно, що триматися за нього – означає перебувати у постійній боротьбі і суперечності щодо самого себе» [1, с. 208]. Таким чином,

¹ Махаяна (пер. з санскр. «Велика Колісниця») – різновид буддизму, основними елементами вчення якого є переконання у можливості пробудження всіх живих істот, принцип тотожності сансари і нірвани, введення поняття бодхісатви (пробудженої особи, яка дає обітницю не входити в нірвану, доки існують істоти страждання).

захоплення ідеєю існування незмінного образу особи є формою захисту від думок про смерть, про страждання. І, парадоксальним чином, саме цей захисний образ стає причиною усіх страждань.

Вирішенням проблеми ототожнення свідомості із образом Я є долання межі «свого розуміння дихотомічної активності інтелекту», припинення відстороненого сприйняття свого єства [2]. Таке подолання «розділеності» світу людини є метою дзен-буддійської практики і лежить в основі всього вчення.

Таким чином, зробивши досвід пробудження центром нового світогляду, Дзен переформулював традиційну проблему людини: тепер головним стає питання досягнення абсолютної Самості або розкриття Природи Будди. Дзен-буддизм міняє фундаментальне питання Декарта: «Чим є Я?» – на більш близьке кожній людині – «*Ким є Я?*», логічним продовженням якого є: «*Хто страждає?*». Центр уваги щодо людини відноситься тепер до того моменту її буття, коли вона переживала свою присутність у світі як абсолютна Самість, до моменту розбивання на «об'єктивні» частинки.

Судзукі стверджує, що одним із основних принципів Махаяни, який дзен-буддизм перейняв, був принцип тотожності нирвани і сансари. Нирвана – мета буддійського вчення про звільнення страждаючого «Я» – може стати такою ж перешкодою, як, наприклад, світ ілюзій. Це трапляється у випадках, коли «Я» обмежується думками про «нірвану», продовжуючи ділити світ на «негативне» і «позитивне», «більш прийнятне» і «менш прийнятне». Природа Будди, що втілена в кожній живій істоті, може бути досягнута лише шляхом цілісного сприйняття реальності, незацікавленої діяльності. Першим кроком до подолання дуальності світу є визнання тотальної єдності цього світу, втіленої в ідеї Дхармакаї (Тіло Будди), яка полягає в тому, що усі феномени світу належать до єдиної Абсолютної свідомості, яка проявляє себе на трьох рівнях: Дхармакая, Самбхогакая, Нірманакая.

«Дхармакая, Тіло Такості, Тіло Свідомості – ...це не лише філософська абстракція, чужа світу народження-і-смерті, радості і скорботи, що спокійно спостерігає людські капризи; це духовне існування, яке є “абсолютно єдиним, реальним та істинним, і воно формує *raison d’etre*, усіх істот, переважає усі види упай, вільне від бажань і боротьби або силування і перебуває за межами нашого обмеженого розуміння”¹. Також очевидним є те, що Дхармакая, хоча вона вільна від невідання (авід’я), пристрастей (клеша) і бажань (трішна), відкривається в обмеженій, фрагментарній свідомості людей, таким чином ми можемо сказати в деякому смислі: “Мое тіло є Дхармакая”, – хоча, звісно, не абсолютним чином; а також в узагальненій формі: “Тіло усіх істот є Дхармакая, а Дхармакая є тілом усіх істот”, – хоча в останньому випадку лише недосконалим, частковим чином. Оскільки ми маємо загальну основу – Дхармакаю, нам всім суджено досягти буддовості – стану, коли людська просвітленість, бодхі, досконалим чином ототожнюється або поглинається Дхармакаєю і коли наше земне життя стає реалізацією волі Дхармакаї» [3, с. 235]. На нашу думку, прийняття вчення про Дхармакаю є ще однією із сильних сторін вчення дзен-буддизму, оскільки в сучасних умовах розглядає людське буття як нерозривну частину буття загалом, а пробудження особи – як подію космічного значення.

Описуючи властивості Дхармакаї, Судзукі апелює до Асанги та Васубандху, які виділили основні риси Тіла Будди, що їх варто споглядати на шляху до «саторі»: «Вони (бодхісатви) будуть споглядати Дхармакаю, уявляючи собі сім ознак, які формують досконали шляхетності і суттєві функції каї (тіла):

1) вільну, неповторну, що не зустрічає перешкод діяльність Дхармакаї, яка проявлена у всіх істотах;

¹ Д. Судзукі наводить фрагмент із тексту Асанги «Махаяна сампаріграха».

- 2) вічність всіх досконалих властивостей Дхармакаї;
- 3) абсолютна свобода від будь-яких світоглядних або чуттєвих установок;
- 4) спонтанні дії, які безперешкодно витікають із волі Дхармакаї;
- 5) невичерпне багатство, як духовне, так і матеріальне, що зберігається в Тілі Дхарми;
- 6) чистоту розуму, не забрудненого односторонністю;
- 7) земні вчинки, здійснені заради спасіння усіх істот Татхагатами, які є відображеннями Дхармакаї» [3, с. 238].

Слід зазначити те, що Дзен – не релігія, тобто не теїстична релігія, що ставить у центр своєї проблематики Бога. Загалом питання щодо існування Бога і його вплив на життя людини є другорядним. На першому місці стоїть вирішення практичної потреби у подоланні страждання і пошук шляхів просвітлення. Саме завдяки своїй синкретичності дзен-буддизм користується популярністю не лише в галузі глибинної психології, а в сучасних гуманітарних дослідженнях загалом.

У фундаментальному творі буддизму Махаяни «Пробудження віри в Махаяну» (Махаяна-шрадходпада-шаstra) здійснюється аналіз пробудження і свідомості, яка, досягаючи цього стану, виходить на інший рівень буття. «Свідомість “звичайної” людини поділяється на два головних аспекти, або модуси, існування і функціонування: 1) “чиста свідомість” (цзінсін) ... 2) “забруднена свідомість” (жаньсін) ... Водночас вони відповідають двом аспектам “єдиної свідомості” (ісін) – абсолютному і відносному, кожен з яких, в свою чергу, охоплює всі сторони буття і містить у собі все різноманіття “речей і явищ” (дхарм)» [4, с. 25]. Отже, навіть свідомість «забруднена» має спільну природу із пробудженою.

На думку прихильників Махаяни, кожна жива істота має в собі «зерня» Будди, єдиної свідомості, що є джерелом всього суцього та одиничних свідомостей. Ця єдина свідомість в трактаті називається «татхагатагарбха». «Термін “татхагатагарбха” означає водночас зародок і утроба Татхагати (одне з імен Будди): його перше значення передбачає існування потенції “пробудження” в кожній живій істоті, а в другому – що у “забрудненому”, чуттєвому бутті у прихованій, не проявленій формі завжди присутня чиста Дхармакаія» [4, с. 26].

Просвітлений аспект свідомості, розкрита особисто Татхагатагарбха (таковість), є істинною реальністю людини. Поряд із цим фактом стверджується факт існування в однаковій мірі, просто не в проявленій формі «зерня Будди» у «звичайній» свідомості, що перебуває в ілюзорному зв'язку із світом феноменів. Також стверджується, що незалежно від стану свідомості Природа Будди реалізується у всіх живих істотах, а «пробудження» є лише питанням часу, бо природно здійснюється в кожному.

Виникає логічне питання: якщо Татхагатагарбха є «чистою», «просвітленою» свідомістю, статичною за своєю природою і незмінною, то яким чином виникає «хибний» погляд на життя? Питання щодо появи об'єктивізації, відчуження людини від справжньої внутрішньої природи вирішується в трактаті за допомогою введеного поняття «алаявіджняни» (свідомість-скарбниця). Вона (схожим чином із колективним несвідомим К. Юнга) виступає в ролі джерела усіх видів феноменів, є динамічним початком буття речей. Поряд із парадоксальним поєднанням у собі різних аспектів свідомості, вона не перестає мати спільне начало із Татхагатагарбхою. Різниця між Татхагатагарбхою і змістом алаявіджняни полягає лише в тому, що перша вимагає певних зусиль на шляху просвітлення, є певним результатом трансформації, а друга – є потенційно тим самим станом цілісності, просто більш пасивним, і часто стає джерелом розділення світу на Его-Світ.

Важливим моментом, на який слід звернути увагу при зіставленні буддизму і західної психології, є те, що буддизм, умовно кажучи, розрізняє Малу і Велику Самості. Перша – це Его, індивідуальна свідомість, що перебуває в обмеженості та зачарована

феноменами ілюзорного світу. Людина мусить долати прив'язаність до Его-образу для того, щоб вийти на більш широкий рівень своєї екзистенції. Долання Его є способом комунікації із природою та іншими істотами. Натомість буття «пробудженої» свідомості передбачає її ототожнення із всесвітом, із вічною Природою Будди, чи Дхармакаєю. Це і є рівень Великої Самості¹.

Звинувачення буддизму в тому, що внаслідок «пробудження» зникає людська індивідуальність, прихильники цього вчення спростовують тим фактом, що навіть після ототожнення із Великою Самістю, особа не зникає. Долається лише Егоцентрованість та односторонність свідомості.

Отже, центральна ідея дзену є дуже простою: кожна істота володіє природою Будди. Мета життя – пізнання завдяки уважному спостереженню внутрішніх імпульсів власної природи, тобто пізнання себе у безпосередній даності шляхом глибинної і цілісної трансформації свідомості.

Пробудження – це подія у свідомості, яка повинна сприяти у подоланні людиною своєї обмеженості, у єднанні із буттям Всесвіту. Слід звернути увагу на той факт, що досягнення «саторі» (японський переклад – «пробудження») одного разу не означає постійного перебування в стані просвітленості. Впродовж свого життя людина може добиватися відчуття причетності та духовної цілісності із Всесвітом, але в міру своєї людської природи і невідривності від реального, повсякденного перебування між людьми, вона не може стати повністю тотожною Природі Будди. Зрештою, це від неї не вимагається. Мета дзен-буддизму, як вже було сказано вище, не розчинення Я у вічній силі, а усвідомлення своєї справжньої природи.

Просвітлена свідомість із необхідністю розуміє свою внутрішню спорідненість із іншими людьми. Розкриваючи цю проблему, Каїтен Нукарія стверджував, що просвітлене «Я» є невіддільним від життя із людьми. Життя – це один із проявів дзену. А життя із людьми є таїнством вічного єднання. «...Життя означає просвітлену реальність, яка просвітлена і чиста завжди, незалежно від зовнішніх несприятливих обставин. Життя кожної окремої істоти як в дзеркалі відображає життя усіх інших істот... Ми виявляємо собою єдиний гігантський живий організм, просвітлений у своїх основах. Кожен наш рух відлунням відгукується у цілому організмі, і таким самим чином інші істоти діють на нас» [5, с. 236]. Усвідомлення факту причетності індивідуального буття до буття усіх живих істот є також основою для формування «екологічної» свідомості, тобто такого бачення, яке відповідає за кожен вчинок і за вплив цього вчинку на буття інших.

Для дзен-буддистів Будда як жива особа є набагато ціннішим прикладом для звичайної людини, яка практикує вчення, ніж будь-який інший приклад, оскільки демонструє «людський» характер досвіду. Пробудження, пережите Буддою-людиною, може бути прикладом космічного злиття індивіда із Природою Будди, що вища за будь-яку істоту і водночас завжди є лише в межах усіх живих істот. Але не варто забувати, що окрім звичайних людських, «повсякденних» рис Будда також наділений змістом «вічності», трансцендентності. Це робить його *символом* цілісності.

Як зазначає Д. Судзукі, «просвітлення – це стан розуму, в якому відсутнє будь-яке “розмежування” (пратікальпа або вікальпа). Для досягнення такого стану “єдності думки” необхідним є велике розумове зусилля. Наша свідомість надто завантажена аналітичним мисленням. У прагненні збагнути реальні факти ми розкладаємо їх на частини, але коли потім знову хочемо відтворити цілісність, збираючи їх до купи, виявляємо, що кожна з них надто яскраво виділяється, щоб скласти єдине і неподільне ціле.

¹ Поняття Самості використовується тут у незвичному для західної психології розумінні. Близьким за значенням є розуміння цього поняття в аналітичній психології К.Г. Юнга, який вбачає в цьому архетипі прообраз цілісності і парадоксальності людського буття.

А оскільки просвітлення є можливим лише тоді, коли ми досягаємо згаданої єдності, то нам необхідно намагатися вийти за межі відносної емпіричної свідомості, яка пов'язана із різноманітністю, а не єдністю речей» [6, с. 148]. Зі слів мислителя, ми можемо зробити висновок, що основною проблемою людини є надмірна диференціація мислення. Рішення дзен-буддизму даного питання шляхом контемпляційних методик є однією із причин популярності на Заході цієї школи. На нашу думку, коли Судзукі говорить про «аналітичне мислення», то робить він це для «західного» читача, а отже, ми спостерігаємо певну форму інтелектуалізації, адаптації до нових умов.

Для Сходу характерним є не відчуження людини від самої себе, не створення надто громіздкої матеріальної культури, а інтровертоване перетворення із середини, трансформація насамперед свідомості, яка не стільки творить світ, скільки його образ частиною аналітичного диференціюючого процесу.

Буддизм – це не статична система цінностей та філософських принципів, яка залишилася в далекому минулому. Це жива, багатогранна реальність. Як гармонійна частина Вчення Будди дзен-буддизм не є межею в розвитку цієї духовної культури, він є виразником живої реальності, а оскільки живою реальністю наділені всі живі істоти, то можна ствердити спільність внутрішнього духовного досвіду всього людства загалом. Людина як індивідуальна особа на шляху до реалізації Абсолютної Самості (Природи Будди) відкриває для себе неспростовний факт: вона є унікальною як індивід і водночас належить до людства загалом. Згідно із Кайтеном Нукарією «...наше минуле життя збігається із життям наших пращурів, наше майбутнє життя – із життям нащадків. Просвітлення як істинне розуміння природи “Я” є тотожним повному усвідомленню життєвих трансформацій, а звільнення – такому стану, в якому відбувається єднання із усіма формами буття. Будь-яке випадання, вихід за межі єдності перетворює життя в помешкання для страждання і смерті» [5, с. 237-238]. Таким чином людина звільняється від ілюзії ізольованого буття. Це також крок і до етичного переосмислення свого способу буття – адже пробуджена свідомість несе відповідальність за всіх живих істот.

Таке поєднання всього у всьому може видатися панентеїзмом, спробою спростити ситуацію людини і шляхом узагальнення оминати проблему індивіда. Але насправді ситуація в дзені не настільки проста, якою видається. Основний зміст залишається у сфері «невербального», внутрішнього досвіду. Твердження, що «все є Бог» не подолає замість людини шляху до «саторі». «Людина не досягне спонтанного життя тим, що буде повторювати якісь думки і твердження. Вона досягне її лише тоді, коли усвідомить, що всі ці способи є непотрібними» [1, с. 217].

В підсумку слід зазначити, дзен-буддизм на перше місце у практиці ставить індивідуальне зусилля у подоланні роздільності світу на протилежності, яке є результатом діяльності мислення. Розділення долається в ту мить, коли відбувається «саторі» або просвітлення свідомості та відкриття для себе факту єдності усіх явищ, незалежно від їхніх якостей, в єдиному тілі Будди (Дхармакая). У свідомості людини існує «зерня Будди», яке розвивається і таким чином дає змогу осягнути абсолютну Самість ще за життя. Це положення є однією із причин популярності вчення школи на Заході, особливо серед молоді та інтелектуалів: спроможність розширення сприйняття свідомістю усіх вимірів свого буття дає можливість не лише побачити і відчуті інші можливості, але активно використовувати ці можливості в сучасному світі. Для західної науки водночас важливим залишається питання про автентичність усього «екзотичного», що презентує Схід, вироблення певних критичних критеріїв, які дозволять уникати комерціалізації та поверхневого сприйняття вчення буддизму. Це питання ще й тому є актуальним, що сильною є тенденція до збільшення кількості прихильників дзен-буддизму та інших східних психопрактик в країнах Європи, в тому числі в Україні.

«Саторі» як акт «пробудження» та звільнення від світу страждань відіграє роль межі і вирішального кроку свідомості до іншого стану буття. Також «саторі» виступає індивідуальною маніфестацією «Природи Будди», вічної Дхармакаї, що є архетипом цілісності і вічності. Підготовка до «саторі» займає більшу частину вчення, завдяки чому на перший погляд дзен-буддизм видається більш «практичним», ніж «філософським» вченням, а деякі вчителі наголошують на відсутності спекулятивних тенденцій у дзен-буддизмі. Метою практики дзен є не розчинення свідомості у Дхармакаї, а виявлення справжньої природи свідомості, яка внаслідок пробудження повноцінно долучається до співбуття із людьми і здійснює себе як вічне таїнство буття.

ЛІТЕРАТУРА

1. Уотс А. Путь Дзэн / Уотс А. ; [пер. с англ.]. – К. : София, Ltd., 1993. – 320 с.
2. Коваль С. Дзэн и проблема человека / С. Коваль, Ю. Холин [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://nervana.net.ru/buddism/homo.htm> 3.
3. Судзуки Д.Т. Основные принципы буддизма махаяны / Судзуки Д.Т. – СПб. : Наука, 2002. – 382 с.
4. Абаев Н.В. Концепция «просветления» в «Махаяна-шрадхотпада-шастре» / Н.В. Абаев // Психологические аспекты буддизма. – Новосибирск : Наука, 1986.
5. Пахомов С.В. Кайтэн Нукария: дзен-буддизм как философия жизни / К. Нукария // Религия самураев. – СПб. : Наука, 2003. – С. 231-241.
6. Судзуки Д.Т. Очерки о дзэн-буддизме. Часть первая. / Судзуки Д.Т. – СПб. : Наука, 2002. – 472.
7. Пахомов С.В. Судзуки: буддист и буддолог / С.В. Пахомов, Д.Т. Судзуки // Основные принципы буддизма махаяны. – СПб. : Наука, 2002. – 382 с.
8. Фео Дж. ди. Дзен-психоанализ / Фео Дж. ди [Электронный ресурс]. – Режим доступа : // <http://psy-analitik.ru/>

Ігорь Колесник

Пробуждение в дзен-буддизме как цель процесса трансформации

В статье рассмотрены основные отличия дзен-буддийского пробуждения, воздействие этого состояния на личность в процессе самораскрытия внутренних потенций. Исследована специфическая связь между учением дзен-буддизма и концепцией просветленной личности, что стало причиной сосредоточенности на проблеме индивидуального освобождения. Проанализирована и обнаружена новая форма взаимодействия просветленной личности и общества и интегрирование этой личности в творческое событие с Макрокосмом.

Igor Kolesnyk

Enlightenment in Zen as the Aim of Transforming

There are considered the mainsigns of spiritual enlightenment, its influence on personality in process of realization of human potentialities. The author shows specific connection between Zen teaching and concept of enlightenment person. This connection causes concentration on problem of individual liberation. There is analyzed new form of interaction between person and society and integration of enlightened conscious in creative being with Macrocosm.

Стаття надійшла до редакції 03.06.2009.